

wordt in die documenten de term 'forestis' aangetroffen. De auteur meent op goede gronden dat het begrip forest niet zozeer duidt op eigendomsrechten, maar vooral een verzameling gebruiksrechten inhoudt. Nu bleef het economisch gebruik van de bossen lange tijd hetzelfde. De mens benutte het hout vooral voor de bouw van woningen, voor verwarmingsdoeleinden en hij liet nog heel lang een deel van het vee in de bossen weiden. Buis meent uit het voortbestaan van gebruiksvormen een zekere continuïteit in gebruiksrechten te mogen afleiden en geeft zich veel moeite bepalingen uit laat-middeleeuwse wijsdommen en marke-rechten te herleiden tot relictten van het forest-recht uit veel vroegere tijden. Hij ziet over het hoofd dat deze banden door het verdwijnen van de domaniale exploitatievorm flinterdun zijn geworden. Ook veranderingen in het bosgebruik veroorzaakt door economische veranderingen en wijzigingen in de agrarische bedrijfsvoering worden soms over het hoofd gezien. Zo verwondert de auteur zich erover dat bepalingen over heidemaaien en strooiselroof in Oost-Nederland vóór 1500 niet algemeen zijn (60). Het schijnt hem te ontgaan dat de uit Opper-Gelder afkomstige Konrad Heresbach omstreeks 1570 opmerkte dat plaggenbemesting in deze streken een recente innovatie was. Daaruit had kunnen worden afgeleid dat strooiselroof op grote schaal voordien niet aan de orde was. Elders (180-182) geeft de auteur zich veel moeite de in de late middeleeuwen afnemende betekenis van het zogenaamde akere — het voeren van varkens in het bos met eikels en beukenoten — te verklaren. Hij wijst op wijzigingen in de samenstelling van de veestapel en op de specifieke smaak van het vlees van dieren die in het bos zijn geweid.

Hij vergeet dat er in de vijftiende eeuw wijzigingen optraden in de consumptie van vlees. De voorkeur ging destijds — zo blijkt onder andere uit kloosterarchieven — veel meer dan vroeger uit naar het eten van het vlees van jonge dieren. Het voederen van varkens jonger dan twee jaar met eikels is evenwel schadelijk voor hun fysieke conditie. Ook hier had op een samenhang tussen economische ontwikkelingen en bosgebruik gewezen kunnen worden, zoals het vaak mogelijk was geweest de verdwijning van bospercelen met houtopstanden die veertig of vijftig jaar oud waren in de zeventiende eeuw in verband te brengen met de tendens houten huizen te vervangen door stenen bouwsels, een reden om de vraag naar hout meer op hakhout voor verwarmingsdoeleinden te richten. Het bos verandert door zulke economisch bepaalde wijzigingen in het houtgebruik ingrijpend van karakter. Deze punten van kritiek nemen evenwel niet weg dat Buis een bijzonder belangwekkende studie schreef, die tot in lengte van jaren zijn bruikbaarheid zal behouden en een stimulans zal vormen voor verder onderzoek op dit terrein.

J. C. G. M. Jansen

MIDDELEEUWEN

J. Andriessen, P. Bange, A. G. Weiler, ed., *Geert Grote & Moderne Devotie. Voordrachten gehouden tijdens het Geert Grote congres, Nijmegen 27-29 september 1984* (Middeleeuwse studies I, *Ons Geestelijk Erf* LIX (1985) ii-iii; Nijmegen: Centrum voor middeleeuwse studies, Katholieke Universiteit Nijmegen, 1985, 113-505 blz., f55,-, ISBN 90 800063 1 9).

In een aan Geert Grote en de Moderne Devotie gewijde uitgave (tevens verschenen als afleveringen 2 en 3 van *Ons Geestelijk Erf*, LIX (1985) is het merendeel van de tijdens het in 1984 te Nijmegen gehouden Geert Grote congres uitgesproken voordrachten in bewerkte

vorm gebundeld. De zesentwintig opgenomen teksten zijn in zes verschillende afdelingen ondergebracht, conform de werkgroepen tijdens het congres. Zij bestrijken de mystiek, theologie en filosofie, de institutionele aspecten, het intellectuele leven, de materiële cultuur, de invloed en doorwerking en tot slot de vrouwen in de beweging. De bundel wordt ingeleid door de openingstoespraak van G. Epiney-Burgard: 'Geert Grottes Anliegen' en besloten met de slotvoordracht van K. Helm: 'Die Brüderschaft von gemeinsamen Leben. Eine geistliche Lebensform zwischen Kloster und Welt, Mittelalter und Neuzeit'. Tijdens het congres lag in de werkgroepen de nadruk op het 'eigene' van de Moderne Devotie, waardoor het zwaartepunt op de beginfase van deze beweging kwam te liggen. De doorwerking, zo stelde de congrescommissie, zou bij een volgende gelegenheid aan de orde gesteld kunnen worden, waarvoor zich al spoedig een gelegenheid voordoet: in 1987 zal het zesde eeuwfeest van de stichting van het klooster Windesheim worden herdacht. Maar of de vele, tijdens dit congres opgeworpen vragen dan op bevredigende wijze beantwoord zullen zijn, zodat 'over de diachrone *Wirkungsgeschichte* ... goed geoordeeld kan worden'?

De bijdragen in de werkgroepen weerspiegelen in hoge mate de richting van het historisch onderzoek van het moment en zij geven aan wat de stand van zaken is. Vooral het onderzoek naar de materiële cultuur en naar de rol en de positie van de vrouwen sluiten direct aan bij de huidige tendensen in het historisch bedrijf. Daarnaast komen ook de meer traditionele aspecten aan bod, zoals de geestelijke nalatenschap, de vroomheid, de weivoorzienne bibliotheken en de bekende scriptoria, waaraan de beweging der Moderne Devotie zo rijk was. Sommige sprekers putten uit hun langdurige en intensieve arbeid op een bepaald gebied, zoals M. Haverals bij zijn voordracht: 'De scriptoria en de bibliotheken van de Windesheimers in de Zuidelijke Nederlanden'. Anderen stellen meer een probleem aan de orde en doen suggesties voor verder onderzoek. P. Obbema wijst bijvoorbeeld op de vele lacunes in de overlevering van de middeleeuwse geestelijke literatuur. Het beschikbaar komen van de eerste drukken betekende een teloorgaan van vele handschriften; later waren er lokaal bepaalde, toevallige en niet-toevallige factoren in het spel, die een drastische reductie van het handschriftenbestand veroorzaakten. Het probleem is echter dat deze uitdunning niet over de gehele linie gelijk verliep, waardoor receptieonderzoek, slechts gebaseerd op bewaard gebleven handschriften, tot mislukken is gedoemd.

Tijdens het congres is veel aan de orde gesteld. Aan alle bijdragen recht te doen wedervaren is in dit korte bestek niet mogelijk: een in hoge mate persoonlijke keuze dringt zich op. Uiteraard wordt door vele sprekers de liefde van de Moderne Devoten voor het geschrevene gememoreerd. Desalniettemin stelt A. J. Geurts de vraag of alle broeders, zusters en kloosterlingen wel konden lezen en zo ja, of ze het mochten. Hij wijst op het belang van onderzoek naar de herkomst en het gebruik van de teksten: zijn bijvoorbeeld de rapiaria leesvruchten uit verzamelwerken of gaat het om aantekeningen uit originele teksten? Om een antwoord op deze vragen te kunnen vinden breekt Geurts een lans voor prosopografisch onderzoek van de volgelingen van Geert Grote. Ditzelfde bepleit A. G. Weiier als hij in zijn bijdrage de sociale achtergronden van de bewoonsters van het klooster Diepenveen en het Meester Geertshuis in Deventer nagaat. Uit de verzamelingen levensbeschrijvingen uit deze beide instellingen valt af te leiden dat in Diepenveen de hogere standen goed vertegenwoordigd zijn, terwijl in het Meester Geertshuis vooral armere meisjes van het platteland een plaats vonden.

Hoe rationeel en zorgvuldig de Moderne Devoten te werk gingen bij het vastleggen van de constituties, komt naar voren in het artikel van L. Jocqué over de invloed van de Victorijnse

wetgeving op die van de Windesheimse Congregatie. Voor het tweede en derde gedeelte van hun wetboek, die handelen over het interne leven van de kanunniken, lieten de volgelingen van Geert Grote zich onder meer inspireren door het *Liber Ordinis* van het Parijse klooster Sint-Victor, een abdij met een rijke bibliotheek die ook Geert Grote niet onbekend moet zijn geweest. Een afschrift van dit *Liber Ordinis*, dat thans in Zutphen bewaard wordt, en de verbandingen met de kloosters Groenendaal en Eemstein bieden daarvoor interessante aanknopingspunten.

Tot slot de langste bijdrage in de bundel. H. L. Janssen behandelt 'De materiële cultuur van de middeleeuwse stedelijke kloosters in Nederland als probleem van de historische interpretatie van archeologische gegevens', waarbij hij niet alleen instellingen uit de kring van de Moderne Devotie betreft. Na een uitvoerige inleiding over definities, probleemstelling, methoden en stand van zaken in het huidige, nog prille onderzoek (met uitvoerige bibliografie), licht Janssen een en ander concreet toe met bevindingen uit 's-Hertogenbosch, waar de religieuze instellingen zowel wat oppervlakte als wat inwonertal betreft, hoog scoren in vergelijking met andere steden. Het Bossche, gemeentelijke oudheidkundig bodemonderzoek maakt een vergelijking tussen de materiële cultuur van kloosters en die van het algemeen stedelijke patroon goed mogelijk. Dat dit in de ogen van een stadsarcheoloog voorrang verdient boven een vergelijking tussen kloosters van verschillende orden of het relateren van een stedelijke aan een landelijke religieuze gemeenschap, is vanuit zijn functie begrijpelijk.

M. Carasso-Kok

J. W. Marsilje, *Het financiële beleid van Leiden in de laat-Beierse en Bourgondische periode, ±1390-1477* (Studies over Holland in de middeleeuwen I; Hilversum: Verloren, 1985, 347 blz., f39,50, ISBN 90 6550 203 3).

Deze Leidse dissertatie is een van de vruchten van de nieuwe impulsen die de middeleeuwse geschiedenis van Holland de laatste tijd mocht ontvangen, niet in het minst van de 'Werkgroep Holland 1300-1500'. Het is tevens een uiting van de vernieuwde belangstelling voor de stadsgeschiedenis en voor de stedelijke rekeningen in Nederland.

Te Leiden zijn vanaf 1390 incidenteel stedelijke rekeningen bewaard. Tot 1434 werden zij, al vóór de eerste wereldoorlog, uitgegeven. Pas vanaf de jaren 1460 is de reeks vrij volledig. Naast deze hoofdbron benutte de auteur ook andere archieffondsen te Leiden en Haarlem en de archieven van de grafelijkheid en het Hof van Holland te Den Haag. Hij liet echter na de geraadpleegde archiefbronnen in zijn bibliografie op te nemen; zelfs een overzichtelijke lijst van de bewaarde rekeningen werd ons niet gegund.

Vier grote themata komen in de studie aan bod: het Leidse bestuursapparaat, de beschrijving van de rekeningen en het rekenen, de munt en het rekengeld en het financieel beleid. Het Leidse bestuur, de verschillende magistraten en de ambtenaren, wordt doelgericht vanuit normatieve bronnen en vanuit praktijkdocumenten, de rekeningen, beschreven. De auteur aarzelt daarbij niet tegen de gevestigde meningen, onder meer van P. J. Blok, in te gaan. Zijn prosopografisch onderzoek van de magistraten en zijn peilen naar de opbrengst van overheidsfuncties vormen een bijzonder waardevolle aanbreng.

Het tweede deel is een secure beschrijving en typologie van de verschillende soorten van financiële documenten van de stad en van het praktische reilen en zeilen van het financieel